

Українська мова в школах національних меншин

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5 КЛАСІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З НАВЧАННЯМ МОВАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Тетяна ХОРОШКОВСЬКА,
науковий співробітник відділу навчання мов
національних меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України

УДК: 373.5.016 : 82

У статті розкрито особливості вивчення української літератури в 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, висвітлено відмінності чинної програми з української літератури та програми з літературного читання, розробленої співробітниками відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, наведено приклади запитань і завдань, уміщених в авторських підручниках літературного читання для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

Ключові слова: українська література; літературне читання; програма; підручник; 5 клас; заклади загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

Постановка проблеми. Вивчення української літератури в 5-9 класах здійснюється за навчальною програмою: Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Освіта, 2013 зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07. 06. 2017 р. № 804.

У 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати підручники «Українська література» для закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою [1; 4]. Це означає, що вивчення української літератури в 5 класах шкіл з навчанням мовами національних меншин відбувається за програмою та підручниками, рівень вимог яких значно завищений з огляду на попередню навчальну і мовленнєву підготовку школярів. Учні — представники національних меншин у 5 класі ще не достатньо володіють українською мовою. Тому в зазначених закладах освіти мають використовуватися спеціальні програми й підручники, у яких

будуть ураховані особливості рідної для учнів мови та їхній попередній навчальний досвід.

Розробкою таких програм і підручників у межах виконання науково-дослідної роботи «Дидактико-методичне забезпечення навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл з національними мовами викладання» займалися наукові співробітники відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України. Крім того, зазначені програми та підручники створено відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 784 від 01.06.2017 року «Про затвердження Додаткових заходів щодо формування мовних компетентностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин на 2017-2021 роки» (пункт 17) і ґрунтуються на засадах Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь «Мови і літератури») [2] та Концепції літературної освіти, затвердженої Міністерством освіти і науки України 26.01.2011 р. [5]. Мета створеної науковцями дидактико-методичної літератури — забезпечити наступність між початковою та основною ланками в закладах освіти з навчанням мовами національних меншин та підготувати учнів цих закладів до повноцінного опанування змісту предмета «Українська література» в основній школі.

Мета статті — розкрити особливості вивчення української літератури в 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин через представлення змісту розробленої навчальної програми і розкриття особливостей підручників з літературного читання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинної програми [6] на вивчення української літератури в 5 класі відводиться 70 годин. Згідно з зазначеною програмою та методичними рекомендаціями щодо викладання української літератури у 2018/2019 навчальному році [3] запропонована кількість годин на вивчення кожного розділу чи теми є орієнтовною, учитель може її змінювати (у межах відведених програмою годин).

Слід також зазначити, що програмою передбачено резервний час, який учитель може довільно використовувати, зокрема для збільшення кількості годин на вивчення окремого твору, для уроків розвитку мовлення, контрольного оцінювання, творчих та інших робіт (екскурсій, диспутів, семінарів тощо).

За чинною програмою вивчення української літератури в 5 класі починається з розділу «Світ фантазії та мудрості», який містить твори таких жанрів фольклору, як міфи, легенди, перекази та народні казки. Дещо пізніше учні вивчають загадки, прислів'я та приказки. Структура чинної програми побудована так, що вивчення фольклору розривається: перед вивченням малих фольклорних жанрів автори пропонують вивчати літературні казки. Крім того, окремі твори, запропоновані для читання, як показали результати нашого дослідження, є досить важкими для сприймання учнями — не носіями української мови і потребують спеціальної адаптації з урахуванням попередньої мовленнєвої підготовки п'ятикласників.

У процесі відбору і структурування змісту навчання української літератури автори нової програми з літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин (Т.Н. Кохно, Н.В. Кудикіна, О.М. Петрук, Т.П. Хорошковська, Н.І. Яновицька) виходили з того, що на сучасному етапі опанування літератури ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Завданнями уроків української літератури в основній школі загалом і у 5 класі зокрема є: вироблення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої та читацької діяльності; формування комунікативної і літературної компетентностей; формування мовленнєвої і читацької культури тощо.

В авторській програмі запропоновано теми, що передбачають вивчення малих фольклорних жанрів (скоромовки, небилиці, безкінечники, загадки, прислів'я і приказки), великих фольклорних жанрів (міфи, народні легенди і перекази, казки), літературних казок, легенд і переказів, поезії, оповідань, повістей. Темати об'єднуються в розділи: «Народна мудрість. Світ фантазії», «Відлуння народної творчості в літературі», «Поезія — це завжди неповторність...», «Оповідання, повісті». Структура розробленої програми та послідовність презентованих тем для вивчення є цілком умотивованою. Така послідовність, на нашу думку, враховує вікові особливості п'ятикласників, а саме: близькі для дитячого сприймання жанри усної народної творчості — скоромовки, загадки, прислів'я та приказки, казки — забезпечать підґрунтя для сприймання класичних творів і зразків творчості сучасних українських письменників. Крім того, слід зазначити, що фольклор є цінним надбанням культури й традицій нашого народу та джерелом української літератури. Твори усної народної творчості містять знання про життя, культуру, побут, історичне минуле нашого народу, виховують в учнів моральні, естетичні, соціальні й патріотичні цінності, повагу до культурної спадщини українського народу, його традицій і звичаїв тощо. Варто зазначити, що п'ятикласники — представники національних меншин — ще недостатньо знають український фольклор, однак уже мають певні знання про нього з уроків української мови в початкових класах.

Зокрема, у 1-4 класах вони читали українські народні загадки, прислів'я і приказки, обрядові вірші та пісні, такі як колискові, щедрівки, колядки, веснянки. Тому, починаючи вивчення української літератури загалом та фольклору зокрема в 5 класі шкіл зазначеного типу, важливо спиратися на знання, одержані учнями на уроках української мови в початкових класах.

Як зазначалося вище, вивчення українського фольклору в 5 класі за чинною програмою починається з міфів, легенд і переказів та казок, пізніше учні знайомляться із загадками, прислів'ями та приказками. У авторській програмі вивчення усної народної творчості пропонується починати з невеликих за обсягом текстів, а саме: *малих фольклорних жанрів*, таких як скоромовки, загадки, прислів'я та приказки, потім вивчати *великі фольклорні жанри* (міфи, народні легенди, перекази, казки) і лише після цього — літературні твори класиків української писемності та сучасних митців. Така послідовність, на нашу думку, є раціональною з огляду на те, що учням для читання пропонуються тексти з поступовим збільшенням їх обсягу протягом навчального року. Крім того, малі жанри усної народної творчості є близькими для дитячого сприймання: вони цікаві, доступні для розуміння, легко запам'ятовуються. Саме вони забезпечують підґрунтя для сприймання творів класичних і сучасних українських письменників, а також мають великий потенціал для розвитку навички читання українською мовою та збагачення словникового запасу учнів, які, у свою чергу, є ще недостатньо сформованими через низку причин. По-перше, у 1-4 класах закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин (зокрема, польської, молдовської, румунської та угорської) формування навички читання українською мовою як одного з видів мовленнєвої діяльності здійснюється лише на уроках української мови; літературне читання українською мовою як навчальний предмет не виокремлюється (на відміну від закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою). За таких умов у початковій школі немає можливості сформувати повноцінну навичку читання українською мовою на такому рівні, який би забезпечив цілісне розуміння учнями прочитаного твору на уроках української літератури в 5 класі. Крім того, словниковий запас учнів, для яких українська мова не є рідною, засвоєний ними на уроках української мови в початкових класах, досить обмежений (значно менше ніж в україномовних учнів). А це ускладнює розуміння великих за обсягом текстів, запропонованих чинною програмою з української літератури для вивчення в 5 класі. Отже, саме з цих причин рекомендуємо починати вивчення усної народної творчості з малих фольклорних жанрів з поступовим збільшенням протягом навчального року обсягу прочитаних текстів.

Слід зазначити, що вивчення такого фольклорного жанру як *скоромовки* у 5 класі чинною програмою з української літератури не передбачено. Однак, на нашу думку, у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин опрацювання скоромовок було б доцільним. По-перше, вони допомагають швидше опанувати мову й навчитися гарно, чітко, виразно, правильно, розбірливо говорити. По-друге, слід враховувати, що фонетичний склад рідної для учнів та української мови має певні відмінності. Так, наприклад, у польській мові відсутні м'які [з'],

[дз'], [р'], [с'], [ц'], [д'], [л'], [т']. Тому вимові цих звуків в українській мові бажано було б приділити додаткову увагу, що було враховано в авторській програмі.

Також убачаємо доцільним на початку уроку під час вивчення будь-якої теми кілька хвилин приділити підготовці артикуляційного апарату учнів до читання українською мовою. Це легко зробити, повправляючись у вимові скоромовок, наприклад, для відпрацювання звуків [д] і [д'] учням запропоновано для читання скоромовку:

*Будували дім бобри,
Замість дому дві діри.
Видра вдерлася у дім,
Буде жити видра в нім.
Звуків [дз'], [ц']:
Дзьобнув хлібця горобець,
Дзьоб обтер об стовбурець,
Барабольки подзьобав,
По бруківці пострибав.
Звука [с']:*

*Ось приїхало таксі, ми поїдемо не всі.
Хай старий сіда відусь, а я ніжками пройдуся.*

Вважаємо за доцільне окремо зупинитися на вивченні в 5 класі українських народних прислів'їв і приказок. Опрацювання їх допомагає учням розвинути уяву, поповнити словниковий запас, збагатити мовлення, навчитися стисло й образно висловлювати власні думки. Важливо, щоб учитель на уроці не обмежувався звичайним тлумаченням змісту прислів'їв і приказок, а стимулював учнів поміркувати над тим, чому вжиті саме ті чи інші слова, з якою метою, чи можна їх замінити іншими, якщо так, то якими. Такі завдання спонукатимуть учнів до комунікативної діяльності. Наприклад, говорячи «Не копай яму іншому, бо сам упадеш у неї», маємо на увазі не конкретну яму і не те, що її хтось копає, а розуміємо, що копання ями в цьому вислові означає підступний план у відношенні до іншої людини, щось, що може їй зашкодити. І тому не треба бажати біди іншому, бо неприємність може статися з будь-ким.

Саме тому важливо, щоб учні не просто знали і вміли відтворити напам'ять прислів'я та приказки, могли пояснити значення їх, а й уміли користуватися ними в житті, доречно вживали їх у власному мовленні. Цьому сприятиме завдання типу: «Напишіть невеликий твір, використавши вивчене українське прислів'я чи приказку про дружбу або добро (на вибір)».

Збагатити мовлення учнів допоможуть завдання, пов'язані з мовленнєвою ситуацією, наприклад: «Поміркуйте над ситуацією, доберіть до неї відповідне прислів'я. За необхідності скористайтесь довідкою. 1. Уявіть, що ви довго не могли відгадати загадку, а разом із товаришем зробили це швидко. 2. Що скаже вчитель учневі, який першим виконав самостійну роботу, але з помилками? 3. Уявіть, що з вами трапилася біда і до вас на допомогу прийшли друзі. Довідка: Друзі пізнаються в біді. Постійши — людей насміши. Одна голова добре, а дві краще».

На особливу увагу заслуговують тексти, розміщені в підручниках. Пропоновані для текстуального вивчення твори є цікавими та доступними для п'ятикласників. Авторами дібрано різноманітний за тематикою матеріал для читання. Зміст текстів розкриває учням багатство навколишнього світу і людських взаємин, знайомить з історичними фактами минулого. За тема-

тичним спрямуванням здебільшого це твори про природу в різні пори року, ставлення до природи, людей, твори про дітей, їхні стосунки, про тварин, гумористичні твори. Навчальний матеріал підручників представлений різними жанрами. Скоромовки, безкінечники, небилиці, загадки, прислів'я та приказки, міфи, легенди, перекази, казки, вірші, оповідання та повісті, безперечно, роблять навчання цікавим, активізують пізнавальну та почуттєву сфери учнів, сприяють формуванню їхньої читацької діяльності. Варто зазначити, що більшість виучуваних текстів адаптовано для читання учнями — не носіями української мови. Текстовий матеріал підручників має виховний вплив і спрямований на формування в учнів бажання читати.

Окремо слід зупинитися на методичному апараті розроблених підручників. Так, під час вивчення творів української літератури особливу увагу зосереджено на формулюванні завдань і запитань. Вони не лише стосуються фактичного змісту (хто? що? де? коли?) прочитаного, а й спрямовані на смисловий і структурний аналіз тексту, формування в учнів умінь висловлювати власну думку, дискутувати щодо прочитаного.

З метою розвитку комунікативних умінь учнів запитання в підручнику «Літературне читання» сформульовані таким чином, щоб на них не можна було дати коротку відповідь «так» чи «ні». Наприклад, в учнів можна спитати «Чи сподобався вам герой казки?» і одержати відповідь «Так, сподобався» або «Ні, не сподобався». А можна сформулювати запитання по-іншому: «Чим вам сподобався або не сподобався герой казки?» Таке запитання стимулюватиме учнів дати більш розгорнуту відповідь за змістом прочитаного, а також висловити власну думку.

До комунікативної діяльності учнів також спонукують запитання, які починаються словами *пригадайте, розкажіть, поясніть, доведіть* тощо. Вони активізують мислення учнів, вимагають більш розгорнутої відповіді, потребують логічності й послідовності у викладі думок, наприклад: «*Пригадайте, що таке загадки. Як ви думаєте, чому цей жанр має таку назву? Розкажіть, як виникали варіанти народних казок*».

На комунікативному підході до вивчення літератури також ґрунтуються завдання літературно-творчого характеру, розміщені в підручнику «Літературне читання». Вони дають можливість учням творчо інтерпретувати прочитану інформацію, засвоювати не лише фактичний зміст твору, а і його підтекст та морально-ціннісну основу, мають на меті збагачення й активізацію словникового запасу учнів, розвиток умінь формулювати й висловлювати думки, оцінні судження, ставлення, формування умінь створювати власні тексти — загадки, казки, розповіді тощо, наприклад: «*Напишіть невеликий твір, використавши вивчене українське прислів'я чи приказку про дружбу або добро (на вибір)*», «*Складіть загадки про предмети, які вас оточують*». На завершення вивчення підрозділу «Народні казки» учням запропоновано літературно-творче завдання — самостійно скласти казку. Отже, завдання літературно-творчого характеру мають великий потенціал для розвитку комунікативних умінь учнів.

Чималий потенціал для формування комунікативної та соціокультурної компетентностей мають завдання підручника, які спонукують учнів до користування мережею Інтернет, пошуком додаткових відомостей з

інших джерел, взаємодією з однолітками та людьми старшого віку для запиту або обміну інформацією, що стосується вивчуваного літературного та літературознавчого матеріалу. Наприклад: «Користуючись енциклопедією або мережею Інтернет, підготуйте невелике повідомлення про відомого українського письменника, художника, співака або актора», «Знайдіть самостійно та запишіть у зошит 2-3 висловлювання відомих людей про книжку», «Вивчіть напам'ять кілька українських загадок, які вам найбільше сподобалися, і загадайте їх своїм друзям або дорослим. Запитайте в дорослих, які загадки свого дитинства вони пам'ятають? Чи змогли ви їх відгадати?»

Маємо надію, що зазначені нами підходи сприятимуть досягненню визначеної в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти мети літературної освіти, яка передбачає «розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної грома-

дянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій» [2].

The article deals with the peculiarities of the study of Ukrainian literature in the 5th form of institutions of general secondary education with teaching in the languages of national minorities, the differences of the current program on Ukrainian literature and the literary reading program developed by the staff of the Department for the Education of Languages of National Minorities and Foreign Literature at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine are presented, examples are given, questions and tasks contained in the author's textbooks on literary reading for institutions of general secondary education with teaching in the languages of the national minorities.

Key words: *Ukrainian literature; literary reading; program; textbook; grade 5; institutions of general secondary education with teaching in the languages of national minorities.*

Література

1. Авраменко О. Українська література : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Олександр Авраменко. — К. : Грамота, 2018. — 280 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>
3. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 03.07.2018 р. № 1/9-415 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi>
4. Коваленко Л. Українська література : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Людмила Коваленко. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. — 288 с.
5. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/npa/5a1fe82d79202.pdf>
6. Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Освіта, 2013.

Literatura

1. Avramenko O. Ukrajinsjka literatura : pidruch. dlja 5 kl. zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity / Oleksandr Avramenko. — K. : Ghramota, 2018. — 280 s.
2. Derzhavnyj standart bazovoji i povnoji zaghaljnoji serednjoji osvity [Elektronnyj resurs] — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>
3. Instruktyvno-metodychni rekomendaciji shhodo vyvchennja v zakladakh zaghaljnoji serednjoji osvity navchalnykh predmetiv ta orghanizaciji osvitnjogho procesu u 2018/2019 navchaljnomu roci. Dodatok do lysta Ministerstva osvity i nauky Ukrajiny vid 03.07.2018 r. № 1/9-415 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi>
4. Kovalenko L. Ukrajinsjka literatura : pidruch. dlja 5 kl. zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity / Ljudmyla Kovalenko. — K. : Vydavnychuj dim «Osvita», 2018. — 288 s.
5. Koncepcija literaturnoji osvity [Elektronnyj resurs] — Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/npa/5a1fe82d79202.pdf>
6. Ukrajinsjka literatura. 5-9 klasy. Proghrama dlja zaghaljnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. — K.: Osvita, 2013.